MUZEY ISHINI TAKOMILLASHTIRISH: MODDIY MEROSNI SAQLASHNING ZAMONAVIY USULLARI VA YANGI TASHKIL ETILGAN MUZEYLAR FAOLIYATI

Talipova Muxlisaxon Saidakram qizi
Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti magistranti.

https://doi.org/10.5281/zenodo.23948605

Annotatsiya. *Mazkur maqolada O‘zbekistonda muzey ishini takomillashtirish, davlat muzeylarining infratuzilmasini modernizatsiyalash hamda moddiy-madaniy meros ob’ektlarini saqlash va muhofaza qilishning zamonaviy usullari tadqiq etilgan. Maqolada so‘nggi yillardagi normativ-huquqiy islohotlar, muzeylar faoliyatining statistik ko‘rsatkichlari, muzeylar tipologiyasi bo‘yicha tashrif buyuruvchilar ulushi hamda restoratsiya, raqamlashtirish va sun’iy intellekt texnologiyalarining joriy etilishi kompleks tahlil qilingan.*

Kalit so‘zlar: *muzey ishi, moddiy-madaniy meros, restavratsiya, raqamlashtirish, mikroklimat nazorati, muzey-qo‘riqxona, 3D replikatsiya, Madaniy meros agentligi, ilmiy-tadqiqot.*

Аннотация. *В данной статье исследуются вопросы совершенствования музейного дела в Узбекистане, модернизации инфраструктуры государственных музеев, а также современные методы сохранения и охраны объектов материального культурного наследия.*

В работе комплексно проанализированы нормативно-правовые реформы последних лет, статистические показатели деятельности музеев, доля посетителей по типологии музеев, а также внедрение технологий реставрации, цифровизации и искусственного интеллекта.

Ключевые слова: *музейное дело, материальное культурное наследие, реставрация, цифровизация, микроклиматический контроль, музей-заповедник, 3D-репликация, Агентство культурного наследия, научные исследования.*

Abstract. *This article examines the improvement of museum practice in Uzbekistan, the modernization of state museum infrastructure, and modern methods for preserving and protecting tangible cultural heritage objects. The paper comprehensively analyzes recent regulatory reforms, statistical indicators of museum activities, visitor distribution by museum typology, and the implementation of restoration, digitalization, and artificial intelligence technologies.*

Keywords: *museum studies, tangible cultural heritage, restoration, digitalization, microclimate control, museum-reserve, 3D replication, Cultural Heritage Agency, research.*

Kirish. Jahon amaliyotida madaniy va ma’naviy meros ob’ektlarini saqlash, ularni ilmiy tadqiq etish hamda keng jamoatchilikka namoyish qilishda muzeylar asosiy institutsional poydevor hisoblanadi. Bugungi kunda O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli ijtimoiy-gumanitar islohotlar doirasida muzeylar faoliyatini zamonaviy talablar asosida tubdan isloh qilish, ularning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash hamda eksponatlarni muhofaza qilishning innovatsion usullarini tatbiq etish alohida dolzarblik kasb etmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 27-maydagi PQ-261-son qarori hamda “2017-2027-yillarda davlat muzeylari faoliyatini takomillashtirish va moddiy-texnik bazasini mustahkamlash bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi” kabi normativ-huquqiy hujjatlar sohaning strategik rivojlanish vektorini belgilab berdi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi – respublikamizda muzeylar tarmog‘ining bugungi statistik va tipologik manzarasi, moddiy merosni muhofaza qilishda qo‘llanilayotgan zamonaviy restavratsiya, avtomatlashtirilgan mikroklimat nazorati va raqamlashtirish amaliyotining samadorligini ilmiy va statistik tahlil qilishdan iborat.

Tahlil va natijalar. O‘zbekistonda muzey ishini takomillashtirish va moddiy-madaniy meros ob’ektlarini muhofaza qilish hamda kelajak avlodlarga bezavol yetkazish tizimi so‘nggi yillarda davlat siyosatining eng ustuvor va strategik yo‘nalishlaridan biriga aylanib, institutsional, infratuzilmaviy va texnologik jihatdan tubdan yangilanish hamda modernizatsiyalashuv bosqichini boshidan kechirmoqda. Ushbu tizimli islohotlar O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 27-maydagi “Muzeylar faoliyatini takomillashtirish hamda ularning moddiy-texnik bazasini yanada mustahkamlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-261-son qarori [1], shuningdek, “2017-2027-yillarda davlat muzeylari faoliyatini takomillashtirish va moddiy-texnik bazasini mustahkamlash bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi” kabi fundamental huquqiy-meyoriy hujjatlarning amaliy ijrosi doirasida bosqichma-bosqich ro‘yobga chiqarilmoqda [2]. Mazkur konseptual qonunchilik asoslari mamlakatda muzey ashyolarini hisobga olish, saqlash, konservatsiya qilish, ilmiy tadqiq etish va ommalashtirishning mutlaqo yangi, xalqaro standartlarga mos modelini shakllantirish uchun zamin yaratdi.

Hozirgi kunda O‘zbekiston Respublikasi Madaniy meros agentligi tashkiliy-huquqiy tizimida jami 114 ta davlat muzeyi va muzey-qo‘riqxonasi rasman faoliyat yuritib kelmoqda.

Mazkur tuzilmaning ichki darajalanishi hamda institutsional va ilmiy-metodik taqsimlanishiga ko‘ra, ularning 37 tasi mustaqil maqomga ega bo‘lgan asosiy va bosh muassasalar bo‘lsa, qolgan 71 tasi ushbu bosh idoralarning hududiy va ixtisoslashtirilgan filiallari hisoblanadi.

Shuning bilan bir qatorda, mamlakatda faoliyat yuritayotgan boshqa davlat idoralari va idoralararo tuzilmalar, xususan, Mudofaa vazirligi, Fanlar akademiyasi, Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi hamda xususiy va nodavlat sektori tasarrufidagi ma’rifiy maskanlar va xususiy galereyalarni o‘z ichiga olgan umumiy muzeylar tarmog‘i qariyb 140 taga yetdi [3]. Bu esa respublikaning barcha hududlarida madaniy meros ob’ektlarining yaxlit va ko‘p tarmoqli infratuzilmasi muvaffaqiyatli barpo etilganligidan dalolat beradi.

Sohada izchil va keng ko‘lamda olib borilayotgan infratuzilmaviy modernizatsiya hamda mantiqiy-tarkibiy islohotlar samarasida muzeylar va muzey-qo‘riqxonalarga tashrif buyuruvchilar dinamikasida barqaror va sifat jihatidan yangi o‘sish ko‘rsatkichlari qayd etilmoqda. Rasmiy statistik ma’lumotlar tahliliga ko‘ra, yillik tashriflar ko‘rsatkichi 6,1 million nafar mahalliy fuqarolar va xorijiy sayyohlardan iborat tomoshabinlar oqimini tashkil etdi. Ushbu raqamlar avvalgi mos davr ko‘rsatkichlariga nisbatan 12,5 foizli barqaror o‘sish sur’atini namoyon etib, mamlakatda madaniy-ma’rifiy turizmni rivojlantirish va aholining, ayniqsa yoshlarning milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarga bo‘lgan qiziqishini oshirish yo‘lidagi sa’y-harakatlar o‘zining ijobiy va iqtisodiy-ijtimoiy samarasini berayotganini ko‘rsatadi [3].

Mamlakat muzeylarining umumiy statistik, funksional va muassasaviy manzarasini ilmiy tahlil qilish jarayonida tashrif buyuruvchilar oqimining taqsimlanishi hamda saqlanayotgan eksponatlarni muhofaza qilish usullariga ko‘ra aniq va tizimli ixtisoslashuv mavjudligi ko‘zga tashlanadi.

O‘zbekiston muzeyshunoslik amaliyotida muzey ob’ektlarining tipologik xususiyatlari ularning ilmiy-metodik, ekspozitsion hamda muhandislik-konsepsiyasini belgilab beruvchi asosiy omil hisoblanadi.

Yillik umumiy tashrif buyuruvchilar oqimining eng yuqori va salmoqli ulushini – taxminan 45 foizini ochiq osmon ostidagi muzey-qo‘riqxonalar hamda yirik me’moriy majmualar egallaydi.

Ushbu yo‘nalishda Samarqand shahridagi jahonga mashhur Registon ansambli (yiliga 1 milliondan ortiq sayyoh va tomoshabin), Samarqand davlat muzey-qo‘riqxonasi (1 milliondan ortiq tashrif), Buxoro davlat muzey-qo‘riqxonasi tarkibidagi Ark qal’asi va uning hududiy filiallari hamda Xorazm viloyatidagi “Ichan-qal’a” davlat muzey-qo‘riqxonasi mamlakat muzeylar tarmog‘ida mutloq yetakchilik qilmoqda [4]. Mazkur ochiq osmon ostidagi tarixiy-me’moriy ob’ektlarda osoni-atiqalarni saqlash va namoyish etish metodologiyasi asosan fundamental arxeologik hamda me’moriy konservatsiya, moddiy obyektlarning konstruktiv mustahkamligini ta’minlash va zamonaviy tungi badiiy yoritish tizimlarini integratsiya qilish prinsiplariga tayanadi.

Tashrifchilar qamrovining ikkinchi asosiy va salmoqli qismini – taxminan 35 foizini tarix va memorial muzeylar tashkil etib, ular respublikaning ma’naviy-ma’rifiy va harbiy-vatanparvarlik tarbiyasi markazlari sifatida xizmat qilmoqda. Mazkur toifada Toshkent shahridagi G‘alaba bog‘i yodgorlik majmuasi tarkibida barpo etilgan Shon-sharaf davlat muzeyi (yiliga 648,5 ming nafar tomoshabin) hamda Qurolli kuchlar davlat muzeyi kabi yirik va zamonaviy memorial majmualar alohida va yetakchi o‘rin tutadi. Bunday mazmundagi memorial va tarixiy ekspozitsiyalarni shakllantirish hamda namoyish etishda an’anaviy eksponat ko‘rgazmalaridan tashqari interaktiv raqamli ekranlar, ko‘p o‘lchamli gologrammalar, avtomatlashtirilgan ko‘p tilli audio-gidlar hamda noyob ashyolarning 3D replikatsiya texnologiyalari keng va intensiv ravishda amaliyotga joriy etilmoqda [4].

Nisbatan maxsus va noyob jamg‘armalarga ega bo‘lgan badiiy hamda tasviriy san’at muzeylari esa yillik umumiy tashriflar ulushining taxminan 20 foizini qamrab olgan bo‘lib, ular muzey eksponatlarini muhofaza qilishda eng yuqori va qat’iy ilmiy-texnik standartlarni talab etadi. Rangtasvir, grafik va amaliy san’at asarlarining fizik-kimyoviy holatini saqlash, ularning tabiiy va sun’iy omillar ta’sirida yemirilishining oldini olish maqsadida ushbu muzeylarda avtomatlashtirilgan mikroklimat nazorati sensorlari hamda zamonaviy moddiy-texnik vositalar bilan jihozlangan ixtisoslashtirilgan restavratsiya va konservatsiya laboratoriyalari samarali faoliyat ko‘rsatmoqda [5].

Muzey fondlarida saqlanayotgan noyob va davlat ahamiyatiga molik ashyolar hamda kolleksiyalarni saqlash, restavratsiya va konservatsiya qilish usullari ilmiy-metodik jihatdan tubdan qayta ko‘rib chiqildi. PQ-261-son qaror ijrosiga muvofiq, davlat muzeylarida maxsus laboratoriyalar tashkil etilib, ular zamonaviy fiziko-kimyoviy va texnik restavratsiya uskunasi bilan ta’minlanmoqda. Osri-atiqalarning zararlanishi va tabiiy yemirilishining oldini olish maqsadida fond xonalarida va namoyish zallarida harorat, namlik hamda yorug‘lik darajasini inson omilisiz avtomatik tarzda boshqaradigan, yuqori aniqlikdagi iqlim nazorati sensorlari o o‘rnatilmoqda. Shu bilan birga, O‘zbekiston davlat san’at muzeyi kabi yirik arxitektura va san’at ob’ektlarida bino muhandislik-kommunikatsiya tizimlari to‘liq qayta loyihalashtirilmoqda.

Madaniy meros ilmiy-tadqiqot instituti tomonidan muzey binolarining elektr tarmoqlari, transformator stansiyalari hamda avtomatlashtirilgan isitish-ventilyatsiya-sovutish infratuzilmasini kompleks yangilash loyihalari tasdiqlanib, bosqichma-bosqich amaliyotga tatbiq etilmoqda.

Muzey binolarini modernizatsiya qilish va kapital ta’mirlash davrida eksponatlarning xavfsizligini ta’minlash bo‘yicha samarali vaqtinchalik evakuatsiya va saqlash mexanizmi yo‘lga qo‘yildi. Bunga misol tariqasida Davlat adabiyot muzeyi fondidagi noyob qo‘lyozma va arxiv materiallarining butligini kafolatlash maqsadida ularning vaqtincha Islom sivilizatsiyasi markazi hamda Antropologiya institutining maxsus jihozlangan fondlariga ko‘chirilganligini ko‘rsatish mumkin [5]. Ushbu noyob manbalar Yangi Toshkent shahrida barpo etilayotgan zamonaviy muzey majmuasi foydalanishga topshirilgach, o‘zining doimiy fond saqlagichlariga qaytarilishi ko‘zda tutilgan.

Xulosa. Xulosa o’rnida shuni aytish mumkinki, O‘zbekistonda muzey ishini takomillashtirish va moddiy-madaniy merosni muhofaza qilish borasidagi kompleks ijtimoiy-institutsional islohotlar muzeylar tarmog‘ini modernizatsiya qilish hamda yillik tashriflar sonini 6,1 million nafarga yetkazish imkonini berdi. Ochiq osmon ostidagi va memorial muzeylar yetakchiligida eksponatlarni saqlash va namoyish etish metodologiyasi tubdan yangilanib, avtomatlashtirilgan mikroklimat nazorati, zamonaviy restavratsiya laboratoriyalari hamda raqamlashtirish texnologiyalari muvaffaqiyatli integratsiya qilindi. Umuman olganda, infratuzilmani modernizatsiyalash va raqamli innovatsiyalarni keng tatbiq etish mamlakat muzeylarining ilmiy, madaniy hamda turistik salohiyatini oshirishga xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. “Muzeylar faoliyatini takomillashtirish hamda ularning moddiy-texnik bazasini yanada mustahkamlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-261-son qarori. – Toshkent, 2022-yil 27-may.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarori. “2017-2027-yillarda davlat muzeylari faoliyatini takomillashtirish va moddiy-texnik bazasini mustahkamlash bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar dasturini tasdiqlash to‘g‘risida”. – Toshkent, 2017-yil.
3. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlari. Respublika muzeylariga tashriflar dinamikasi va statistik ko‘rsatkichlari to‘g‘risida hisobot. – Toshkent, 2025.
4. O‘zbekiston Respublikasi Madaniy meros agentligi axborotnomasi. Davlat muzeylari fondlarini xatlovdan o‘tkazish, raqamlashtirish va restavratsiya qilish samaradorligi. – Toshkent, 2024-2025.
5. Madaniy meros ilmiy-tadqiqot instituti materiallari. Muzey bino va ob’ektlarida muhandislik va mikroklimat nazorati tizimlarini modernizatsiya qilish loyihalari to‘plami. – Toshkent, 2023.